

Г. І. Комликова

СумДПУ імені А. С. Макаренка (Україна)

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОСЛІДНИЦТВА НА СУМЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ ст.)

Історія сільського господарства України періоду від середини ХІХ до початку ХХ ст. зафіксувала доволі динамічний розвиток галузі. Відбувався він на фоні масштабного реформування в усіх царинах суспільного життя, адже співпав у часі з переходом країни від феодально-кріпосницького характеру економічного устрою до капіталістичних відносин, що створив умови для індустріального розвитку, сприяв до змін у самому суспільстві.

Розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки та її складової – дослідної справи, теж був зумовлений об'єктивними соціально-економічними потребами, розвитком сільського господарства та переробної промисловості.

Сільськогосподарська дослідна справа, як науково-організаційна система почала розвиватися на українських землях від 1884 р. [1, с. 65]. Розглядаючи поступ сільськогосподарської дослідної справи на теренах Сумщини, важливим є виявлення історичних подій суспільного й економічного життя в державі, що були передумовами виникнення перших галузевих дослідних установ.

Область, що створена 10 січня 1939 р. із суміжних територій Харківської, Чернігівської та Полтавської областей, розташована у двох природних зонах – поліській і лісостеповій, що створює певну особливість у кліматичному відношенні, а, відповідно, обумовлює її сільськогосподарську різноманітність. Раціональне розміщення окремих галузей і культур у найбільш сприятливих для них умовах дозволяє нарощувати їх виробництво без додаткових витрат на покращання природної родючості земель. Однак, сприятливі кліматичні умови не завжди були запорукою гарних врожаїв. Великий вплив на розвиток сільського господарства мали й соціально-економічні умови розвитку країни.

Система ведення господарства на теренах сумського краю досить довго залишалась відстало-екстенсивною, адже до середини ХІХ ст. тут панувала

трипільна система землеробства, з неправильним чергуванням озимих, ярових та пару і без будь-якого удобрення. Примітивна сільськогосподарська техніка (до середини XIX ст. використовували соху, рало, борону, серп і косу, лише у другій половині століття поміщики почали у своїх маєтках застосовувати сівалки й жатки) і відстала система землеробства зумовлювали низьку врожайність сільськогосподарських культур. До середини XIX ст. тваринництво в селянських господарствах обмежувалось лише утримуванням худоби, необхідної для власних продовольчих потреб та як тяглову силу.

У другій половині XIX ст. аграрна реформа Російської імперії та скасування кріпацтва (1861 р.) створили умови для відносно швидкого розвитку капіталізму. Розвиток промисловості, залізничного транспорту, помітне зростання міст і неземлеробського населення, поширення торгівлі, – все це сприяло подальшому розвитку капіталізму в сільському господарстві, який спричинив зростання попиту на продукцію аграрного сектору. Швидкий розвиток підприємництва відкривав можливості зростання прибутків, змушував поліпшувати і вдосконалювати аграрну техніку, що почала надходити з-за кордону, шукати нові прогресивні форми господарювання, шляхи підвищення продуктивності сільськогосподарських культур, а це і застосування мінеральних добрив, і сортового насіння, і використання складних машин та механізмів тощо. Проблеми щодо їх запровадження швидко переконали вітчизняних господарів, що краще мати власний, а не іноземний продукт.

Основою сільського господарства сумського краю у пореформений період залишалось землеробство, яке, розвиваючись за загальними законами, властивими капіталістичному способу виробництва, все більше втягувалось у товарний обіг. У поміщицьких господарствах поступово відробітки замінялись вільнонайманою працею, трипільля – інтенсивною агрокультурою, а селянський стародідівський реманент – удосконаленими знаряддями праці й технікою. У пореформений період майже скрізь у Лівобережній Україні поступово зростали площі орних земель, отже, й посівні площі. Це було характерним і для Сумщини, де торговельне значення мав цілий ряд основних

сільськогосподарських культур – зернові, цукрові буряки, картопля, коноплі, льон, тютюн. Розвивалися й галузі промисловості, пов'язані з сільським господарством. Найбільш розвинуті виробництва відносились до галузей промисловості з переробки рослинної продукції, а саме цукрової – тут діяло більше 20 цукрових заводів [5, с. 161].

До 70-х рр. XIX ст. в цукровій промисловості вже завершився промисловий переворот, у результаті якого на всіх великих заводах весь виробничий процес був механізованим, а це сприяло значному збільшенню їх потужності та вимагало збільшення кількості сировини для переробки. Однак, продуктивність вітчизняної цукробурякової галузі ще залишалась порівняно низькою: Російська імперія займала останнє місце серед країн Західної Європи за виробництвом цукру з десятини [4, с. 158]. Основною причиною такого стану можна вважати відсутність наукового забезпечення галузі: вирощування цукрового буряку велося без застосування добрив і до того ж іноземними сортами, які в кліматичних умовах України не давали бажаного врожаю.

Саме можливість збільшення прибутків змушувала великих землевласників, підприємців та земства шукати шляхи підвищення продуктивності сільськогосподарської продукції, наслідком чого стала ініціатива і матеріальна підтримка створення дослідних полів і станцій.

До того ж, цей період в Росії характеризувався бурхливим розвитком і значними успіхами в природознавстві й біології, що, у свою чергу, сприяло активізації досліджень в агрономічних науках.

Ще одним чинником зародження сільськогосподарських дослідних установ у Російській імперії було створення таких органів самоврядування, як земства, що теж було одним з наслідків реформи 1861 р. Харківська губернія, до складу якої входила й частина території сумського краю, займала одне з провідних місць у Російській імперії за рівнем розвитку структури самоврядування, а Харківське губернське земство було одним з передових в плані розбудови свого сільського господарства. Земства брали безпосередню участь у заснуванні сільськогосподарських освітніх закладів, науково-

дослідних установ, наданні агрономічної допомоги населенню, пропаганді передового досвіду (проведення сільськогосподарських виставок, екскурсій).

Саме завдяки матеріальній підтримці Харківського губернського земства у 1880 р. розпочало свою діяльність Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (далі – ХТСГ). У коло діяльності усіх тогочасних сільськогосподарських товариств входили й завдання підтримки сільськогосподарської освіти та сприяння створенню дослідних полів, а згодом і станцій, залучаючи до їх формування видатних науковців. Так, у роботі ХТСГ брав участь професор Імператорського Харківського Університету А. Є. Зайкевич, якого справедливо вважають засновником сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Саме завдяки йому в губернії, а відповідно, й на сумських землях, розпочата діяльність багатьох дослідних полів, які сприяли розвитку сільськогосподарської науки не тільки в Україні, а й за її межами. Поряд з великими науково-виробничими товариствами на території сумського краю наприкінці ХІХ ст. розпочинали діяльність і дрібні сільськогосподарські товариства (виробничо-галузеві), які у деякій мірі також сприяли розвитку місцевого сільського господарства.

До того ж, у пореформений період в Російській імперії розпочинається піднесення сільськогосподарської освіти. На той час на території Сумщини функціонували чотири нижчі школи загального сільськогосподарського спрямування та дві практичні школи [2]. При школах облаштовувались дослідні ділянки, городи, сади, пасіки тощо. Однак, помітний слід у розвитку дослідної справи на Сумщині залишила лише дослідна станція, створена при Сумській земській сільськогосподарській школі.

Як і у всій Російській імперії, епоха розквіту в дослідницькій справі на Сумщині припадає на 1881-1905 роки. Саме у 80-х роках ХІХ ст. на території сумського краю з'явилися перші дослідні установи. Їх типи були характерними для всієї Російської імперії: дослідна станція, дослідні поля, лабораторія та демонстраційні господарства. Законодавче врегулювання дослідницької діяльності у сільському господарстві відбулося лише на початку ХХ ст., коли

указом Миколи II було прийнято спеціальне «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» (1901 р.) [3].

Таким чином, наприкінці XIX ст. на території Сумщини, у межах сучасних її адміністративних кордонів, виникли всі передумови для зародження тут сільськогосподарської дослідної справи. Як і у всій Російській імперії, усі сільськогосподарські дослідні установи, що функціонували у сумському краї, зобов'язані як своєму виникненню, так і подальшому існуванню ініціативі й матеріальній підтримці приватних осіб, великих наукових товариств та земств.

Література

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов. – К. : Аграрна наука, 2012. – 416 с.
2. Комликова Г. І. Сільськогосподарська освіта на Сумщині наприкінці XIX ст. Маловідомі сторінки становлення / Г. І. Комликова // Аграрна наука і освіта в Україні: історичний екскурс, сучасна парадигма, стратегія розвитку : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (у рамках I-го наукового форуму «Науковий тиждень у Крутах-2016», 25 березня 2016 р., с. Крути, Чернігівська обл.). – Крути, 2016. – С. 64-70.
3. Положение о сельско-хозяйственных опытных учреждениях [28 мая 1901 года]. Приложение III // Труды совещания по организации опытного дела в России, происходившего при Главном Управлении Землеустройства и Земледелия с 14 по 20 ноября 1908 года. – СПб., 1909. – С. 391-394.
4. Радциг А. А. Сахарная промышленность всего света: производство, потребление, цены / А. А. Радциг. – СПб., 1899. – 176 с.
5. Яременко М. Ф. Сумщина пореформена (1861-1916 рр.) : монографія / М. Ф. Яременко. – Суми : Університетська книга, 2002. – 366 с.